

SZÉKELY TELEPEK MAGYARORSZÁGON.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV. Biharvármegyei székely telepek.

Negyedik czélja utazásomnak a *biharvármegyei hajdani székely telepek nyomának fölkeresése s mai állapotuk megismeretése*. Szabó Károly »*A régi Székelység*« című művében összeállította azon történelmi adatokat, melyek a telepek hajdankori nevét s ottlétét igazolják. Mint ilyent ismertette a már II. Endre király korában valószínűen a bihari várhoz *Széköl* (secul) *száz* név alatt hadi szolgálatokat tevő székelyeket, a kiből alakúlhatott a mai Székelyhid mezőváros és Székelytelek község. Annak igazolására, hogy Székelytelek már 1217-ben (falu) villa volt, felhossa Telegd, Adorján, Albis és Sályi azon vidéki községeket, melyeket szintén székely telepeknek mond, s véleményét a csiki székely krónikából vett érvekkel támogatja. Én csak a két első községet kereshettem fel, a mit futólag láthattam, itt következik.

Székelyhid régen koronabirtok volt, a mit az erdélyi fejedelmek birtak, vagy híveiknek írták be (inscriptió) meghatározott évekre, a birtoklás többnyire 99 évre terjedett. A fejedelemség megszűntével a királyi fiskus kezére jött, s uradalmi főtisztek (praefectus) kezelték. A történelmi és statisztikai íróknál (Vályi, Fényes sat.) a következő följegyzések vannak róla:

Székelyhid magyar mezőváros, Biharvármegye székelyhidi járásában, Debreczentől és Nagyváradtól 3—3 mértföldre, postaállomás van benne. A város egy része kies dombon fekszik, s annak hajdan *Székely város* volt neve. Ez világosan mutatja, hogy első lakói székelyek voltak, külön bírása s az első keresztény századokban katolikus temploma és egyházközsége, míg a hegy alatt a lapályon elterülő, úgynevezett alsó városban a reformáció után a reformált lakosok alkottak egyházat. Ez neveztetett *Székelyhid*-nak, s szintén külön bírása volt; de

a múlt század vége felé a kettő egyesült s az utóbbi nevet vette fel.

Nevezetes régi romladozott vára, Fényes szerint, a ki művét 1851-ben írta, akkor földdel benőtt rom volt, a várostól észak felé a rétek között. Mikor épült? nincs tudva, a krónikairók nem jegyezték fel. De az építés módja nevezetes, azért, mivel a vízbe levert czövekek közé rakott vastag falai szintén vastag gerendával voltak beborítva és földdel meghordva, a várfeneknek egész területe ismét keményen kiegészített téglából rakott fallal volt körülkerítve és megerősítve. Úgy látszik, a vizen, áthidalással épült várról van a Székelyhid elnevezés. Így állott fenn e vár 1663-ig, a mikor a váradi basával kötött egyezés következtében lerontatott s többé föl sem épült.

Székelyhid népe nagyrésze ev. reformált és r. s görög katolikus. A térben levő református templom egy régi modorban épült zárdához hasonló úri kastély, a templom annak tartozéka volt, a reformátiókor ment az ev. reformátusok birtokába, 1714-ben újított meg. A hegyen épült r. kath. templom 1764-ki alapítványi épület, új ízlésű és jól felszerelt. A város az uradalom központja és feje, de tulajdonosa gr. Sztáray Gusztávné s fia gr. Stubenberg József. Ez állapot e század első felének utolsó éveiből való, írója, Fényes Elek azt is megjegyezte, hogy Székelyhid Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspöknek szülőföldre.

Hogy a nemzetiségi viszonyok mai állásából — a menyire ez tehető — a múltra nézve némileg tájékozva legyek, megtekintettem a r. kath. egyház házassági, születési és keresztemelési anyakönyveit, melyek 1714-en kezdve kevés megszakítással máig terjednek. Az 1718-ki *keresztemelési anyakönyvben* ezeket a tiszta magyar neveket találtam: Szabó, Balogh, Kis, Molnár, Békey, Balázs, Pető, Bende, Juhász, Bakó, Biroga, Benkő, Fekete, Radday, Forray, Boda stb. *A születési anyakönyvben* 1772-ben mind székely hangzású magyar név jó elő: Göde, Botka, Hajdu, Kállay, Kálmán, Biró, Ertsei, Sipos, Pogány, Vincze, Mikes, Bernáth, Máthé s még sok más. Ezek ma is majdnem mind fennvannak az erdélyi székelyeknél.

A hajdani századokat, a midőn a nép Bihar és Várad váraihoz tartozott mint várjobbágy és király nemes, nagy idő választja el a mai kortól, a népet a harcok kiirtották, a török, mongol, tatár leölte vagy rabságra vitte, a megmaradtak külalakja és jelleme elváltozott vagy átalakult, de nevök ma is régi ittlétükről s székelységükről tesz kitörülhetetlen tanúságot.

Székelytelek, vagy a mint nekem Popovics Vazul hely-

beli gör. kath. lelkész úr a falu nevét *Naplóm*-ba oláhosan beírta: Sititelecú = Szityityelek, falu Biharvármegye tenkei járásában Belényes vidékén. Az 1828. jan. 4-diki hivatalos összeírásban e tiszta magyar vagy magyaros hangzású nevek fordulnak elő: Rózsa, Kis, Cziger, Czitz, Csarna, Szarka, Boros, Gális, Has, Hegedüs, Balázs, Papp, Buda, Lukus, Andor, Sala, Csorba, Lantsa, összesen 146 családfő közül 131 jobbágy, a többi zsellér és lipitor (másnál vendégül lakó), ezek közül magyar nevű 57.

Fényes leírása szerint Székelytelek dombos vidéken fekszik, Váradhoz $2\frac{1}{2}$ mértföldre, lakosai közül volt 519 gör. kel., 170 gör. kath., 8 ágostai hitvallású, 2 zsidó, mai lakosáinak száma 935 lélek, közülök 25 r. kath., 245 gör. kath., 645 gör. kel., 3 ref., 19 izraelita. Határa 2000 hold, földje agyagos, közepes termékenységű, cser- és tölgyerdője sok és szép, rétjei hegyen jók, birtokosa a nagyváradi káptalan.

A falu egy menedékes emelkedésű hegyhát kettős halmán terül el, egyiknek neve *Csonk*, a hol inkább gör. katolikusok laknak, templomuk és papjuk is ott van, a másiké *Domb*, a hol a gör. keletiek laknak, s templomuk szintén ott van. Mindkét elnevezés magyar alakjában él az oláhok ajkán is. Felvilágosításaimat a gör. kel. lelkész úrtól kaptam. A falu nagy területet foglal el, lakosai jól elférnek földén s határak is elegendő. A lakótelkek nagyok, udvaraik tágasok, tiszták, a házak, mint a székelyek és palóczok közt, többnyire az útig ki vannak építve. deszkázott tornáczczal, zsendely vagy szalmazsúppal fedetten; elől van a pitvar, azután a lakó szoba, kamara, hátsó szoba, melléképületek, kút, a kerteket eső és hó ellen vesszőből font vastag lészás fedél védi s izmos támaszok tartják. A lakoszobák egyszerű bútorokkal vannak ellátva: kezdetleges székek, lóca, asztal, ágy stb. ágy- és fejrénemű fejtővel vagy színes pamutfonallal van kivarrrva.

A nép — férfi és nő — bihari oláh típusu, testalkatuk izmos, növésük egyenes, arczuk szikár, a férfiaké borotvált, de bajuszt viselnek, bőrük feketébe menő barna, maguk tartása magyaros, bátor tekintetűek, viseletök az, a mi a bihari magyarságé.

Elé kértem a lelkész anyakönyvét, a mi csak e század közepéig megy fel, s benne e magyar vagy magyaros hangzású nevet találtam: (Sarno = oláhosan Ciarno, Czicz, Szarka = oláhosan Szárku, Galis, Csiger, Lukus (a székelyeknél: Lökös), Dávid, Budeu = Buda, Kis, Pogány, Onkis. Az 1828-ki összeírás nevei többnyire ma is megvannak a

faluban. A házak száma 170, volt 131 jobbágy, 4 zsellér, 8 lipitor.

Kérdezősködtem a határrészek, dülök neve iránt, rámutatva a falutól délkeletre egy magasan fekvő nagy erdőre s kérdém nevét: Szárhegy — felelé a lelkész. Oláhul is úgy hívják? kérdém. A lelkész *igen*-nel felelt. Ez magyar név, mondám neki. Azt én is tudom, de csak utolsó felét, a *hegy*-et értem belőle. Megmondám a *Szár* ősmagyar jelentését, a pap örvendeni látszott és csodálkozott, hogy ők nem tudták, mit beszélnek és neveznek meg. Ezután kérdeztem tőle: nincsenek-e itató válluval ellátott mezei kutaik vagy források? De van egy különösen bőv vizű, a mit a barmok itatására használnak, neve: *funtina pusztá* = pusztai kút; van tovább *egyházaszó* nevű határrész, a mit oláhosan ejt ki a nép, de hogy az tiszta magyar szó s egyházi birtok volt, maga a szó mutatja — az egyház ismeretes, az *aszó* völgyet tesz ó-magyarban.

Bunyitay Vincze nagyváradai kanonok úrtól, mint e vidék legjobb ismerőjétől még a következő magyar vagy magyaros kiejtésű határrészek nevét tudtam meg, melyeknek teljes hitelességére elég az ő neve.

Hármaság = erdő, oláhul is így hívják.

Nagy tó = oláhul: Tó csel mare.

Bikallo = oláhul is így ejtik ki.

Haraszt = oláhul is így ejtik ki.

Rekeszvölgy = oláhul Vale rekeszuluj.

Kuras tó = oláhul is így.

Csuda völgy = oláhul Vale csudakuluj.

Kankut = oláhul kan kutja.

Hajom-ága, Kirts-ága, Paró hágója = Paro háguluj.

Ezek meggyőzhetnek arról, hogy e falut az ős hajdanokban székelyek szállották meg, ők adták nevét, ők nevezték el az erdőket, mezőket, kútakat s forrásokat. A régi Bihar vára katonai őrsége (milites castrenses) közé tartoztak s az ő nevek maradt fenn a Várad Regestrum *Scecul zaz* nevében.

Szabó Károly említett művében a széköl százról és székely telekről is szól s azt véli, hogy a széköl százból keletkezett Székelyhid és Székelytelek, mely akkor Székely falunak (villa Scecul) neveztetett; székely telepnek mondja a szomszédos Sályit, Telegdet és a régi Adorján várát. Bunyitay Vincze nagyváradai tudós kanonok: *Biharvármegye oláhjai és az Unio* című akadémiai értekezésében érdekes felvilágosítást ad Székelytelekről, Mező-Telegdről és a belényesvidéki oláhságról; kimutatja, hogy ők az egész vármegyében késő beszármazottak, nem őslakók; a legelső oláh falu *Oláhtelek* név alatt 1283-ban for-

dúl elő, 1395-ben Súlyomkő várhoz tartozott, 1490-ben még van róla emlékezet, de azóta végkép eltűnik. 1574-ben Bécsben élő püspökének azt írja a káptalan, hogy az oláhok, kik az erdőkben és hegyeken szeretnek lakni, még mindig eredeti nomád életet élnek, azért falvaik neve sem mindig állandó. A telek szó Bunyitay szerint világosan betelepülőt jelez. Betelepődők voltak a székelyek is, mint katolikusok, az oláhok csak a XIII—XIV. században kezdték oda letelepedni a földesurak biztatására, a kik rengeteg erdőiket nem tudták értékesíteni máskép, mint hogy a pásztorkodó oláhoknak adták ki, a kik disznóikat, juhaikat, kecskéiket ott legeltették, 9-det, 10-edet és ötvenedet fizettek. Így terjedtek ki a vármegye hegyes és havasos vidékeire. A magyarság a tereket foglalta el, kitéve a dúló ellenségnek és elvérezve az örökös harcz alatt. 1240—42-ben a mongolok, azután a tatár, 1475-ben a török, 1514-ben a paraszt fölkelés pusztította, 1588-tól 1604-ig német és rácز betörés, 1661-től 30 évig a vidéket kiülő és kiülő török, 1695-től 1704-ig tatár és rácз ölték s vitték rabságra a magyarságot. A kik életben maradtak, ott hagyták lakhelyeiket, határaikat, a magyar faluk elpusztultak, Debreczen 18 □ mértföld határa 18 faluéból alakult, Nagyvárad félakkora határa felényi elpusztult faluéból. A belényes-vidéki falukat akkor telepítették be a nagybirtokosok, a régi elpusztult faluk többé nem épültek fel s nem népesültek meg. Oláh kenézek fajukbeliekkel telepítették be azokat. 1714-ben a váradi káptalan tisztje azt írta gr. Csáky Imre püspöknek, hogy Belényes vidékén alig van 5—6 oláh falujánál több; két évtizeddel később azt írják a tisztiek hogy az oláhság özönlik be a vidékre, a XVIII-dik század vége felé már tetőpontján volt az oláh telepítés s a magyarság mindenütt el volt nyomva. Maga a vármegye azt jelentette felsőbb helyre a XVII-dik század elején, hogy a vármegye azon része, melyben a magyarok laktak, pusztává és néptelenné lett, s alig hihető, hogy többé a községek megnépesüljenek.

Igy és ekkor pusztult ki a székelység is Székelytelekről, s falujokat, határukat oláhok foglalták el. Egyházuk még a múlt század elején is oly kezdetleges volt, hogy az isteni tiszteletre tókálással (két ágas fára felfüggesztett deszkadarabon való fabotocskával kalapálással) adtak hírt, az áldozó kehely viaszból volt, később harang helyett csengetyút használtak, a mi Erdélyben is az oláhok között szokásban volt; főhelyükön Belényesen az első haranglábat 1726-ban állították fel, (kőtorony helyett egy kis fa alkotványt)... S ma hová haladtak elő! Szép templomuk, tornyuk s nagy harangjaik vannak.

Ezekkel egészen ellenkezőt állít Jerney 1844-ben írt *Keleti Utazásában*. Szerinte a váradí Regestrumban 1219 évre a 17. §-ban említették villa *Zecul*, 1217-re a 208. §-ban Biharienses de Centurionatu *Secculzaz*, 1216-an ismét villa *Seccul* = Székelyfalu, Székelytelek. E szerint Biharváranak egy század osztály-vidéke (járása) székely névvel jelöltették, hihetőleg az ott lakó besenyő székely népségtől (257. l.) Jerney szerint a Biharban levő *Székelyhid*, németül Sichelhidnak mondatik, s ez valamint a pozsonyvármegyei *Székelyfalva*, a mit a németek Sekel-nek, a tótok Szecul-nak mondanak, úgy Tolnavármegyében *Kis- és Nagy-Székely* faluk, Szabolcsban is *Székely* nevű falu besenyő székelyektől inkább kaphatták nevüket. Sőt Jerney az iránt sem bizonyos, hogy a *Névtelen jegyző* által (c. L. LVI) említett *Siculi* és *sycli* név az erdélyi vagy magyarországi székelyeket jelezte-e? Én hátrább erről is szólok.

Föl kell vala még keresnem a szabolcsvármegyei *Székely* és *Szakoly* községeket, valamint a Királyhágó nyugati alján elterülő *Báródságot*, mely a XV-dik században Magyarország és Erdély közötti e nagy átjáró út közelébe határőrül volt elhelyezve, népe és falvai egykor Sólyomkő várához tartoztak, s bár nyelvök oláh volt, nemesi szabadságot élveztek. De szabadságidőm kitelése utamat félbe szakította. Maradjon hát ez fenn egy további nyomozódónak, a ki a mit én elkezdtem, folytassa és pótolja s fogyatékos följegyzéseimet igazítsa meg.

V. Kutatásaim eredménye a fenforgó vitás kérdésekben.

Első a palóc-székely rokonság. E rokonság nemcsak tájszólási, de ethnographiai, gondolkozásmódbeli és érületi, műveltségi és jellemi rokonság. De politikai tekintetben különböznek egymástól. A palócok 1848-ig jobbágy viszonyok közt éltek, a székelyek ellenben történeti emlékeztől fogva mindig egyenlően szabadok s nemesek voltak. A palócok földesuraikat szolgáló, közterheket viselő nép, a székelység, mióta e földön lakik, mindig katonailag szervezett, különálló s önkormányzattal bíró nép, melynek kebelében ősidőktől fogva a XVI. század közepéig a hadnagyság és bíróság két főhivatalát nemek és ágak szerint viselték, azután fő- és alkapitányait, törvényszéki bírúkat és alsóbb tiszteiket szabadon választották, csak legfőbb polgári és hadi tisztjüket, a székely ispánt nevezte ki a király, a kinek czíme maig benne van a magyar király czímében. Történeti múltjukban van azonosság. Egyikről sincs maig teljes hitelességgel kimutatva: kik voltak

őseik? minő hunn, kazar, kún, besenyő vagy magyar nemzetből eredtek? mikor telepedtek mai helyökre? Számos vélemény ismeretes mindenikről, a mint látók, de a döntés még hátra van. Nyelvök nagy rokonsága bizonyíték arra, hogy egykor egy nép voltak; de Azsiában volt-e ez, a Volga és Tanais melletti őshazában, vagy Európába érkezésök után Etelközben vagy Kis-Szkythiában a Fekete tenger környéken? Ez még nincs felvilágosítva. Mikor lesz? a jövő kérdése és feladata. A székelységről most készül két mű. Derítnek-e a kérdések ezredéves sötétében valami világosságot, vagy a hol sötétség van ma, ezután is az lesz? a jövő mutatja meg.

Második a göcsejiség. A miket a palóczokról mondtam, azok közül csak a nyelvjárás és ethnographiai viszonyok mutatják a göcsejieknek palócz-székely rokonságát. Itt is mint történelmi talány áll a vizsgáló előtt: kik e népek törzselődei? mikor s hol vált el másik két rokon társaitól? mikor s minő néphullámzás vagy harci vészek következtében vetődött e sajátos nyelvjárású és szokású magyar néptörök mai lakhelyére? Attila birodalma szétbomlásakor s fiainak Pannoniában elvesztett csatái után? vagy később a gépida és avar uralom alatt? S mely viszonyok között történt ez? eldöntetlen kérdések. Toldy Ferencz a göcsejít hunn vagy kún nyelmaradványnak tartja, s a palócz nyelv egyik ágának, (Irod. Tört. I. köt. 22. l.), Torkos Sándor (M. Nyelvészet 1858. I. k.) nem csupán nyelvjárásnak, de régi, épebb korában, inkább más nyelvnek véli. Vass József — mint fennebb láttuk — a göcsejít hunn-avar ivadéknak véli, a mire Hunfalvynak, mint szaktudósnak ellenkező nézete szintén fennebb érintve volt. Szeder Fábiánnak a palócz nyelvet illető azon véleményére, a mit szintén említettem, hogy azok a szittyia nyelvnek módjából sokat megtartottak, szintén illik Hunfalvy kétkedő észrevétele. Itt is a jövő ad — ha ad — több világosságot.

Harmadik a hajdani vág-völgyi székelyek mai állapota felőli nyomozódások történelmi eredménye. A mint az olvasó észrevehette, a vág-völgyi székelység kérdésének sarkpontja, a Timon által felállított azon téves értesítés, hogy a *székely* szó synonym az *őr* és *határőr* szóval. De előadásának biztosságában ő maga sem bízott, Hunfalvy pedig ezt jókor észrevette, amit társai nem, s szükségesnek tartotta, hogy álláspontjuk védelmére új bizonyítékokat keressenek. Találtak is két tanuvallató levelet, 1595-ből, kettőt 1615- és 1640-ből, a hol a fizéri és regézi várak erdőinek és hegyeinek három magyar őrre a nádor és a konvent kiküldötte előtt magyarul azt vallotta, hogy ők a nevezett várakban több-kevesebb évig

siculus-oknak, a magyar nép által használt nyelven (usitato nomine) *zekelek*-nek neveztettek; hét más abaujvármegyei tanu közül kettő, s illetőleg ezek egyike, azt vallja, hogy ő, a mellé választott más társaival, akik a magyar nép nyelvén (vulgo) *zekelek*-nek neveztettek, a fyzéri erdőket kerülték, a másik pedig azt, hogy őt regéczi *siculus*-nak=*zekel*-nek hívták (se *siculum* Regéczensem, *zekel* vocatum). Tovább ismét három zemplénnvármegyei valló közül egyik azt vallja, hogy mindkét fél székelyei (*siculi*) együtt őrizték az erdőket, a második így vallott: ő többi *székely* társaival (cum reliquis collegis suis *Zekelianis*), a harmadik: hogy ő regéczi *székely* társaival (cum aliis *siculis* Regéczianis), a kik mintegy százan voltak, örködték az erdők és határok felett. Az 1615 és 1640-ki magyar oklevelekből Hunfalvy ezeket emeli ki: hogy azokban *fyzéri zekelek*, *régi zekelek* fordulnak elő, s egyik u. m. Paskó István azt mondja, hogy ezt ő mind *régi székelyektől* hallotta bizonyosan.

Itt Hunfalvy azon megjegyzést teszi: legkisebb gyanú sem férhet tehát Timon állításához. Abaujvármegyében az erdők és hegyek őreit a XVI., XVII., XVIII. században az ő idejéig *székeleknek* nevezték. A *székel* tehát, *amennyiben ör* (mint Timon *talán*-t, úgy Hunfalvy is *amennyiben* alakot használ állításában) nemzetiséget nem fejezett ki: lehetett magyar, tót, besenyő ember is *székely*, azaz *ör*, s e szerint: a Biharvármegyei *Székelyhid*, *Székelytelek* és *Székely-Száz* faluk is a besenyő székelyektől nyerhették nevüket, mint Jerney állította. Jól megfontolva Hunfalvy véleményét, ez sem apodicticus, hanem csak olyan mint a Timoné, amihez kétely fér. Előttem a tanuvallomásokból a történelmi ténynek Hunfalvyval egészen ellenkező állása tetszik ki, t. i. az, hogy itt a vallók, akiket a magyar nép (vulgus) székelyeknek ismert és tartott, valóságos székely eredetűek voltak, s mint székelyek védték a fyzéri és regéczi erdőket és hegyeket; hogy ők is székelyeknek tartják magukat, a mit a nádori és konventi eskető királyi emberek latin fordításban tudva, vagy meglehet nem tudva, de a kérdés történeti jelentését nem fogya fel, tévesen magyaráznak, hogy a *székely* (*siculus*) szó határór jelentésének lássék. E nézetemet indokolja Horváth Istvánnak egy 1566-ból idézett hiteles oklevele, melyben ez áll: »a regéczi erdőt nem a *libertinusok*, az az *siculusok* (magyar nyelven [vulgo] *székelyek*) hanem a várban levő *gyalogok* őrizték.«

E tanuvallatásokban s Horváth István oklevelében két döntő érv van, egyik a zempléni harmadik tanuvallomása, hogy a regéczvári *zekelek* százan voltak és hogy a többi tanuvallomások mind *régi zekelekről* emlékeznek; másik az 1566-ki

oklevél, mely — a mint Hunfalvy kívánja — éppen onnan származó, s csaknem fél századdal régiebb, mint az általa idézték, s melyben tisztán ki van fejezve, hogy a regéczi erdőket nem a libertinusok, azaz siculusok (vulgo székelyek), hanem a várban levő gyalogok őrizték. A nép- és tanuvallatók nem ismerték a várórségi intézményt. E jelentés szerkesztői küzdenek azzal, hogy a *siculus*nak, magyarul *székelynek* erdőőri, határkerülői jelentést adhassanak. De a dolog nem így áll. A *siculus* szónak a Timon és Hunfalvy által bele erőszakolt jelentése nincs, és így következtetések magukban omlanak össze. Itt székely várőrökről van szó. E várak fiskusi várak voltak, ez időben Erdély fejedelmei és rokonaik vagy inscriptionál fogva mások birták, s azokban fogadott székely őrséget tartottak, a mit mutat az örök száz száma, a *libertinus* és *gyalogörség* kifejezés, valamint a legelső tanunak *agilis*=gyorsaságos jelzője, amit csak székelyeknél használtak, s ezt hihetővé teszi az, hogy a fejedelmek az udvarukba rendett székelyeket székhelyükön kívül hadra, és a várakban őrizetre is használhatták. Az érintett vallomásokból a régi várórségi intézmény átalakított maradványa tűnik ki, s a felhozott esetekben a tény való állása nem az, amit Timon s utána Hunfalvy mond, hanem az, hogy itt nem a *székely* szó jelent *ört*, nem a *székely* synonym az *ör* szóval, de az *örök* voltak régi székelyek, amit Paskó István, regéczkei 65 éves öreg lakos is még tudott s vallott.

Hunfalvy következtetéseire ezek észrevételeim. Timon állítására idézem még egy régi írónak az övét megerősítő nézetét.

Timonnak oklevelekből, krónikából vagy más régi írásból kell vala bizonyítani, hogy a *székely* szó régi értelemben *ört* jelent. Apor Péter, Csikszék főkirálybírája és Bay Mihály, Thököly Imre moldvai követe ily kétes kérdésben nem hivott, legalább nem döntő véleményező. Ezt ő maga is érezte, ezért fejezte ki nézetét csak gyanítólag, s *talán*-képpen. Követői mégis utána mondták megfontolás és bírálat nélkül. Ezek közül kivált Pray indokolatlan ítéletén eléggé csodálkozni nem lehet. Mennyire máskép ítelt erről a másfél századdal korábban élt magyar író, Szamosi István (*Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia Antiquitatum MDXCIII.*), midőn írja: »hogy Bonfini az erdélyi *székeleket* (Sekelos) siculus-oknak nevezi, a kiknek ezekkel semmi köze, minthogy e szó bizonyos eredetét a hazai nyelvből veszi (cum certam ex patria lingua teneat vocis originem), a kiknél (t. i. a székelyeknél) a Székhel (Sekhel) a székgyűlések helyét jelenti. Mely szót, mint barbárt, Bonfini a tudományok felsőbb ítélőszéke elébe vivén és a latin nyelv nemesebb körébe bejuttatni akar-

ván: *siculusra* változtatta át, ezáltal a született nyelv tulajdonságát teljesen eltörölve (vernaculi verbi idioma prorsus abolens).«

De ha állana is a *székely* szónak Magyarországon a XVI—XVII. században *ör*, *határör* jelentése, lehet-e ennek átalakító és megsemmisítő visszahatása a Szent István idejétől 1595-ig, az ismertetett tanuvallomások évéig, azon túl is a legújabb időkig önálló nemzeti életet élő *erdélyi székelység* ősi nevére, amit így ismertek és neveztek az Arpád- és vegyes házi királyok, az erdélyi fejedelmek, Izabella királynétól, tehát 1540-től kezdve 150 éven át, ami alatt a kis ország harmadik alkotmányrészes nemzetét a *székelek* és *székelység* s nem határország tette. Mátyás király 1473-ban a székel népet osztotta *lovagok* és *gyalogok* rendére, János Zsigmond a székelek 1562. évi leveretése emlékére építtette Székel-Udvarhelyen a *Székel-Támadt* várat, I. Rákóczy György a *székelek* javára ujtotta meg azon ősi nemzeti szabadságot, hogy *székel* birtokban a fiskus soha ne örökösödjék. A krónikák, királyi és fejedelmi szabadságlevelek, törvények, országgyűlési jegyzőkönyvek nyolczszáz év óta *székel nemzetről*, *székel ispánról*, *vitéz székelekről* beszélnek, nem határőrökről s erdőkerülőkről. Az *erdélyi székel* 1762—63-ig nem volt határör, tehát nemzeti neve sem lehetett *ör* és *határör*, hanem, mint az ország többi nemesei, a hazát és királyt fegyverrel szolgáló katona (miles) és a korona tagja, nemes (nobilis). Az ország keleti részén fegyverével szerzve s tulajdonul birván lakó földét, ha híre jött, hogy ellenség közeledik feléje, visszaverésére a megtámadott szék egész hadereje saját kapitányai alatt védelmére állott ki; nagyobb veszélykor a székely ispán a szomszéd székely székek haderejét, a vajda a vármegyei közel lakó nemességét vitte a szükséges számban segítségül s együtt védték meg a hon határait. Ha a király és fejedelem szólította fegyverre, saját törvényei és ősi szokásai szerint lóval vagy puskával zászló alá ment. Ebben állott a székely népnek katonáskodási s honvédelmi kötelezettsége.

Az elébb említett 1762—3. évben tétellett határörre törvény ellenére Csikszék-, Háromszék-, Udvarhelyszékből Bardócz fiuszék lovas és gyalog s Aranyosszék lovas katonanépe, a minek gyászos emlékét a *Mádéfalvi Vénap* (SICVLICIDIVM) örökítette meg, s ami 1848-ig tartott. Amint a XVIII—XIX-ik századi erőszakszülte határorséget az az előtti századok történetébe visszahelyezni s érvényöket rég eltelt multra nézve vitatni nem lehet: ugy a XVII—XVIII-ik századi regécz- és fyzérvári erdő- és határöröket az erdélyi, saját földjükön élő,

szabad és nemes, s eleitől fogva maig önkormányzattal bíró székelységgel azonosítani nem lehet.

Az erdélyi hunn-székely törzs azóta, hogy a *hunn* helyett *székely* nevet vett fel, nemzeti nevét soha sem törvény, sem maga meg nem változtatta. Határórsége kényszerítőleg 86 évig tartott, akkor törvény szüntette meg örökre. Timon és Hunfalvy hypothesise azt sem fel nem támasztja, sem azt, hogy máskor, mint általam imént megjelölve volt, soha nem létezett, meggyőzően be nem bizonyítja.

Negyedik volt a biharvármegyei székely telepek felőli nyomozódás. Erre kevés időm jutván: az eredmény is kevesebb. De arról meggyőződtem, hogy, amint Szabó Károly művében írta, valóban itt is voltak székely telepek, s ezt új adatokkal is igazoltam. Jerney az egész Magyarországon és Erdélyben levő székelyeket határozottan besenyőknek állítja, de tévesen. Ugy látszik, mintha *székely néptörzs* létezését nem hinné. Ő mindenütt csak besenyőt lát. Neki a *bissenus* is, a *siculus* is egy, azaz besenyő, az első már nevéért, utóbbi azért, mert ő a *székely* szót az *ör* szóval, *határörrel* synonymnak s a székelyt határörnek tartja. Hogy alapos meggyőződést szerezhessenek: melyik nézet felel meg a történeti igazságnak: Jerney és társaié vagy a Szabó Károlyé és az enyim, tüzetesen tanulmányoznom kellene a kérdést az irodalomban s több ideig utaznom és nyomozódnom Biharban a volt nemesség és egyházak levéltáraiban, s különösen Belényes vidékén. De én már koromnál fogva egyikre sem fogok ráérni. Maradjon hát ez is fenn későbbi kutatóknak.

Rám nézve elég azon általános eredmény, hogy egy-két községet személyesen láttam, nehánynak mult történetével az irodalomból megismerkedtem. Szólnom kellene még a besenyőkről tüzetesen: igaz-e Jerney állítása, hogy besenyő és székely egy? Szemle alá kellene vennem Hunfalvy azon állítását: hogy a székelyek hunnsága, a székely név nemzeti volta, lakföldjük fegyverrel foglalása mind mese, hogy őket Szent László király és az utánna következők telepítették mai lakhelyökre és székely nevöket nekik a magyar királyok adták. De ezt más alkalomra kell halasztanom, vagy — ha marad rá tér — Monographiámban elvégezni. Most még csak utam elért céljairól kell pár szót szólnom.

A miket előadtam, azokból szemmel látás és tapasztalás útján kitünik: 1. az, amit Szabó Károly: *Királyi telepítvényesek-e a székelyek?* című fentérintett művében elméletileg kimutatott, hogy az erdélyi székelység sem a palócz földről

vagy Göcsejből, sem a vágvölgyi és bihari székely telepek közül keleti lakhelyökre nem telepítettett, pedig a két első vidék népnyelve egy a székelyekével, a többi magyarországi vármegyéből szintén nem, mert azok és a székely tájszólás közt igen csekély a rokonság. 2. Az erdélyi székelység, mely mindig szabad volt és nemes, mindig tömören együtt lakott, számban nagyobb volt, mint az anyaországi szétszórt rokon törzsek, hadi és politikai szervezetében külön állása, saját ősi intézményei és szabadsága által annyira biztosítva volt, hogy a századok minden viharait kiállhatta s eredete sajátságos vonásait mai napig fentartotta; önállóságának fő jelképe, a székely ispán czíme ma is benne van a király czimében. 3. Azt, hogy a székely nemzet-név nem mese, s a *székely* szó az *őr*, *határőr* névvel nem synonym úgy hiszem, meggyőzőleg kimutattam. Ezek voltak utam céljai. Vajha elértem volna!

JAKAB ELEK.